

Vplyv interpretácie rodu na chápanie rodinných rolí a hodnotení rodinných foriem

Elena Ondrušková

Katedra sociálnej práce PdFUK, Bratislava, Slovensko

Rodové hľadisko, ktoré je v posledných rokoch aj v našich podmienkach viac reflektované a zakomponované do spoločenských diskurzov rôzneho typu, zasiahlo aj diskusiu (či už verejnú alebo súkromnú) o rodine a existencii, „spolužití rodov v rodine“. Diskusia je samozrejme diferencovaná a zahŕňa príspevky odrážajúce „ideové“ a teoretické inklinovanie autoriek / autorov. Vo svojom príspevku budem prezentovať **jeden z možných pohľadov** na interpretovanie rolí v rodine, ktorý je spojený s možným chápaním a interpretovaním rodu.

Pri interpretácii rodu sa stretávame s dvomi podstatne odlišnými teoretickými prístupmi: esencialistickým (biologizujúcim) a konštruktivistickým, ktoré podstatným spôsobom ovplyvňujú chápanie rodinných rolí, zasahujú do analýzy rodinných procesov a hodnotení foriem rodinného usporiadania. **Biologické / esencialistické teórie** predpokladajú, že existuje niečo ako biologická podstata ženstva a mužstva: „esencia“, ktorá vyplýva z toho, že človek sa rodí ako jedinec mužského / ženského pohlavia. Tento prístup predpokladá, že biologické pohlavie determinuje dôležité črty jedinca, ba dokonca vzorce správania. Biologické rozdiely v pohlaví / rode spôsobujú, že muži a ženy sa lepšie hodia na odlišné sociálne role. Prirodzené predpoklady k istému typu správania vedú potom k tomu, že v rodine (ako sociálnej inštitúcii) je vhodné, prirodzené očakávať odlišné prejavy správania a prežívania od ženy / muža, matky / otca. Pri esencialistickej interpretácii rodu je väčšie riziko stierania, minimalizovania individuálnych rozdielov v prospech typických charakteristík, „predpovedania“ prežívania a správania aj v rámci rodiny.

Sociálno – konštruktivistické teórie spája predpoklad, že rozdiely v biologických danostiach mužov a žien (pohlavné rozdiely), nehrajú takú zásadnú rolu, ako sa to často interpretuje a tieto rozdiely sú primárne sociálne konštruované. Rod je sociálna norma, ktorú presadzuje, „vštepuje“ kultúra a naše prirodzené tendencie pri spracovaní informácií. Sociálne normy produkujú rodové diferencie prostredníctvom sociálne normatívneho tlaku, informačného tlaku, rozdielov v socializácii (v rodine, mimo rodinu). Tieto teórie usudzujú, že neexistujú rodovo špecifické, biologické predpoklady pre isté psychické, či sociálne charakteristiky. Prikladajú k dispozícii množstvo výskumov, ktoré potvrdzujú, že rodové rozdiely v týchto charakteristikách neexistujú a tie, ktoré isté výskumy uvádzajú sú dôsledkom daného výskumného prístupu, resp. sú dôsledkom kultúrnych a sociálnych odlišností (napr. Burn, 1996). Črty, charakteristiky, ktoré pripisuje kultúra pohlaviu, sú kultúrne konštrukcie, sú sociálne determinované a preto sú premenlivé, rôznorodé. Takýto výklad rodu umožňuje individuálne napĺňanie identity: uskutočňovanie volieb, preferencií v súlade s vlastnými potrebami, záujmami, schopnosťami. Umožňuje aj premenlivejšie pohľady na formu rodiny a rodovú, či rodinnú identitu.

Na esencialistickej interpretácii rodu stavajú klasické sociologické teórie rodiny 20. storočia, ku ktorým patrí **štrukturálny funkcionalizmus** (T. Parsons a jeho predstava nukleárnej rodiny). Táto paradigma priniesla predstavu o spoločnosti ako istom usporiadanom fungujúcom systéme, v ktorom má každý nejaké miesto / definovanú rolu a podieľa sa na udržaní rovnováhy systému. Zo základov biologických odlišností sa vychádzalo pri vymedzovaní odlišných sociálnych, genderových rolí. Každá rola vyžaduje dodržiavanie určitých požiadaviek na spôsob správania, ktorý je vymedzený pre túto rolu. Inštrumentálna rodinná rola: v sebe sústreďuje vedúce a rozhodujúce právomoci, viaže sa na ekonomickú moc manžela, otca a expresívna rodinná rola -

viazaná na manželku / matku, v sebe zahrňuje zabezpečovanie citových potrieb rodiny, resp. partnera a detí a starostlivosť o domácnosť (podľa Renzetti, Curran, 2003).

Táto paradigma mala významný vplyv na interpretáciu fungovania spoločenských inštitúcií a čo nás zaujíma prioritne, na predstavu o fungovaní rodiny. Aj keď bola v nasledujúcich desaťročiach mnohokrát kritizovaná, aj z pohľadu rodovo necitlivého stanoviska, zanechala výrazne stopy v hľadaní optimálnych predstáv o rodine a ovplyvnila diskurz o rodine.

V našich kultúrnych podmienkach z tejto paradigmy vychádzajú koncepcie, ktoré reflektujú kritiku štrukturálneho funkcionalizmu, ale stále nepopierajú dualitné rolové stanovisko. Plaňava (2000) ho nazýva **dualitno – komplementárnym** chápaním a tento prístup popisuje mužstvo a ženstvo ako rovnocenné a pripisuje mu rovnakú hodnotovú kvalitu v rovine biologickej, psychologickej i spoločenskej. Zástanci tohto prístupu Wagnerová (1995) a Možný (1990) hovoria o rovnocennosti ale aj dualite, ktorá je komplementárna.

Rizikovýmí dôsledkom funkcionalistického a rolového prístupu je vo výklade i praktickom živote uplatňovaná špecializácia rolí, ktorá nesie so sebou pre jedinca v rodine i samotnú rodinu viaceré problematických dôsledkov. Cez psychologické a sociálne mechanizmy vytvára normatívny tlak, ktorý aj napriek dlho existujúcej snahe o rešpektovanie individuálnosti a rovnosti vedie k nerovnakému postaveniu a možnostiam žien, mužov, matiek a otcov v rôznych oblastiach spoločenského života. Najvýraznejšie sa táto špecializácia prejavila pri rozdelení domácich prác a starostlivosti o deti. Tak nepríjemné dôsledky nerovnomerného rozdelenia domácich prác prežívajú viac ženy, nepríjemné dôsledky starostlivosti o deti zase trápia viac otcov. Trend tzv. nových otcov a manželov sa prejavuje aj v našich rodinách (napr. Bausová, 2003), tu však jeho výraznejšiemu prejavu sa bránia viaceré brzdiace sociálne mechanizmy.

Ďalším dôsledkom je **oddelenie verejného a súkromného** priestoru a vytvorenie zdania, že tieto priestory sú relatívne nezávislé a že súkromný priestor je relatívne mimo vplyvu spoločenských inštitúcií a mechanizmov. Je tu ešte prevládajúce presvedčenie

(aspoň v slovenských podmienkach), že rodina je temer „posvätný“ priestor, do ktorého by príliš formálne inštitúcie nemali vstupovať. Ak áno, iba v prípade potreby a ochrany a sociálnej podpory. Až v poslednom období narastá (skôr ale politická než odborná) diskusia o vplyve rôznych sociálnych inštitúcií na fungovanie rodiny a konfrontuje sa predstava o ideáloch a vhodných vzorcoch.

Pohľad na ženu a muža v rodine cez **hl'adisko rodovej / rodinnej** identity tieto riziko nemá (možno má iné). Identita ako sociálny fenomén reflektuje sociálne zmeny, ale zahrňuje v sebe individuálnosť a možnosti osobnej voľby. Hľadisko rodovej / rodinnej identity pri interpretácii pozície ženy a muža v rodine dáva menší priestor na deterministické úvahy, ktoré sú často spájané s rolovým pohľadom. Zahŕňa možnosť „naplniť“ svoju identitu podľa svojich a partnerových predstáv a reagovať pružnejšie (psychologicky aj sociálne) na zmeny, ktoré prinášajú zmenené podmienky, či životné kontexty. S tým súvisí aj presvedčenie, že je možné „formovať“, ovplyvňovať sociálne prostredie, v ktorom ľudia ako rodové bytosti konajú.

Riziká, ktoré nesie táto interpretácia rodov v rodine súvisia s individualistickým napĺňaním – voľbami - a s tým súvisiacimi neistotami, ktoré takéto voľby prinášajú. Súčasne existovanie rôznych vzorcov je náročné na toleranciu jedincov, ale aj inštitúcií, ktoré s týmito rôznosťami prichádzajú do kontaktov.

Predbežné zistenia z výskumu

Jeden z predpokladov, na ktorý so sa zamerala vo výskume rodovej identity žien, bol postavený na úvahe, že konanie ľudí v rôznych situáciách ovplyvňuje to, ako oni sami vnímajú a prežívajú svoju identitu. Pri utváraní, úvahách o svojej rodovej identite (tzv. laické teórie) jedinci „používajú“

odborné interpretácie, tvrdenia rôznych teórií (v našom prípade sme sa sústredili na biologický esencializmus a sociálno konštruktivistický prístup) v svojich predstavách reprezentovanými v istých presvedčeniach a opierajú sa o ne v každodenných i dlhodobých stratégiách svojho konania.

Tieto **laické teórie rodovej identity** je zaujímavé poznať, pretože predstavujú **jeden** z fenoménov, ktorý ovplyvňuje fungovanie jedincov, rodičov, partnerov v rodine. Vo svojom výskume, pri ktorom som využila metódu fokusových / diskusných skupín, v ktorých ženy diskutovali o „tom, aké sú ženy na Slovensku atď.“, som o. i. hľadala aj to, aké predstavy o svojej rodovej identite ženy majú. Akú predstavu majú o istých typických ženských charakteristikách, resp. aké sú ich presvedčenia o podstatných rodových charakteristikách a ako vnímajú úlohu rodu v rôznych sociálnych kontextoch (na pracovisku, v rodine, iných kontextoch). Zatiaľ sa uskutočnili tri diskusie v troch rôznych mestách Slovenska a výskum bude pokračovať individuálnymi rozhovormi.

Z predbežnej analýzy diskusií sa pokúsim priblížiť isté kategórie pojmov a s tým súvisiacich stratégií. V diskusiách ženy hovorili o tom, že existuje niekoľko charakteristík, ktoré možno považovať za ženské (bola to predovšetkým citovosť a intuitívne myslenie), o ktorých prevládalo presvedčenie, že sú dané – sú podstatnými charakteristikami ženského rodu (ale hneď aj zaznelo, že niektorá má tejto charakteristiky aviac a iná menej, resp., že ju môžu mať aj muži). V súvislosti so ženstvom sa často objavoval fenomén materstva, ktorý špecifikuje zásadne danosti žien aj ich „myslenie“.

V rámci diskusie ženy prezentovali aj svoje **stratégie**, s ktorými reagujú na rôzne rodovo významné situácie (situácie, v ktorých ony vnímajú, že hrá úlohu skutočnosť, že sú ženami a že cítili odlišnosť v prístupe k nim). Tieto stratégie boli rôznorodé a súviseli s tým, či sa pripisovala ženskému rodu pozitívna charakteristika alebo sa s ním spájala ako hendikep. Uvádzali teda stratégie, ktoré možno nazvať ako akceptácia súvisiaca so spokojnosťou (je dobré byť ženou).

Ak im to, že sú ženy, prinášalo nevýhody, resp. ženstvo sa spájalo s nepríjemnými dôsledkami (napr. dôsledky nerovnakého rozdelenia prác v domácnosti, „iný“ prístup k ženám na pracovisku: využívanie až zneužívanie, „sklený strop“ v postupe a pod.), svoje následné stratégie popisovali ako: „*to sa nezmení, s tým sa treba zmieriť*“, niekedy ich postoj vyjadroval až rezignáciu, niekedy popisovali ako užitočné stratégie, ktoré by bolo nazvať ako stratégie „zakrývania skutočného úmyslu“ (skrývanie skutočného postoja, presvedčenia rôzne skryté taktiky: napr. „*myslela som si svoje a urobila som iné*“, „*skúsila som dosiahnuť svoje, ale nie priamo*“).

Zo záznamov z diskusie vyplýva, že ženy uplatňujú rôzne stratégie v rôznych sociálnych kontextoch (inak na pracovisku, inak v rodine, inak v inom sociálnom kontexte): zdá sa, že celkom neplatí individuálna preferencia stratégie, skôr voľba „situačne vhodnej“ stratégie. Stratégie boli tzv. recipročné, lebo súviseli s tým, ako na ich konanie reagujú partneri. Viac pozornosti venovali ženy „ako sa dorozumieť“ s partnerom o tom, čo muž a žena v rodine „má robiť“. Viaceré popisovali sa, že v rodine si mnohé museli dlhšie hľadať svoju pozíciu súvisiacu s rodom v závislosti od toho, aké predstavy mal ich partner.

Časť žien hovorila o predpoklade, či zákonitosti „prvotnej voľby“: „*keď už sme sa vydali, stali matkami, tak musíme...*“ Iné: bolo ich výrazne menej a boli to tie, kde bol partner otvorený, resp. ochotný k „počúvať“ opisovali svoje konanie „*trvalo to, kým sa veci zmenili a pod.*“. Tieto stratégie by bolo možno pomenovať ako viacnásobné vyjednávanie. Prezentovali ich viac ženy, ktoré verili tomu, že väčšinu toho, čo robí ženu ženou, je naučené a ovplyvňuje to prostredie, v ktorom žijeme.

Podľa toho, čo ukázala diskusia – skúsenosti žien zúčastnených na diskusii - je asi najťažšie dosahovať isté zmeny v **rodine**: resp. rodinné / rodové role najmenej podliehajú zmenám. Možno to súvisí aj s tým, že v iných kontextoch je žena / muž viac chránená formálnymi pravidlami, zákonmi a rodové očakávania viazané na rodinný kontext sú „riadené“ viac nepísanými, nie vždy jasne čitateľnými odkazmi, ktoré si nesieme v sebe a menej ich konfrontujeme a odkrývame.

Literatúra:

1. Bausová, M. Premeny rodových rolí v rodine. In Chorvát, I.(ed). *Zborník Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2003.
2. Burn, S. M. *The Social Psychology of Gender*. McGraw-Hill, Inc., 1996.
3. Plaňava, I. *Manželství a rodiny*. Doplněk : Brno 2000.
4. Renzetti, Claire M.; Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Karolinum : Praha, 2003.
5. Wagnerová, A.. Mužstvo a a ženstvo jako matrice světa a dialog. *Konfrontace*, r. 6, č. 2, 1995, s. 27–30.
6. Možný, I. *Moderní rodina – mýty a skutečnost*. Brno : Blok, 1990.

ONDRUŠKOVÁ, Elena. Vplyv interpretácie rodu na chápanie rodinných rolí a hodnotení rodinných foriem. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 4 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.